

Posesja współcześnie oznaczona adresem ul. Młynowa 2 otwiera krótki ciąg historycznych budynków, tworzących północną pierzeję okolic dawnego Rynku Siennego i cmentarza ewangelickiego. Obszar ten ze względu na swoją specyfikę od dawna stanowił przedmiot zainteresowania pasjonatów przeszłości i osób pragnących objąć tę część miasta odpowiednią ochroną. Do argumentów przemawiających za zachowaniem domu przy ul. Młynowej 2, wraz z resztkami dawnej zabudowy w jego bezpośrednim sąsiedztwie, warto dodać także dobrze rozpoznaną historię tej nieruchomości.

W pierwszej kolejności należałoby umiejscowić ją w konkretnej przestrzeni historycznej, ponieważ w opisach adresu można spotkać informacje, że posesja położona była na terenie dawnej dzielnicy żydowskiej Chanajki. Jest to wskazanie błędne. Należałoby przyjąć, że obszar Chanajek już w XVIII w. kończył na granicy zabudowy miasta wyznaczonej przebiegiem parkanu i lokalizacją bramy suraskiej, stojącej na historycznym trakcie do Suraza, dziś przekształconym w ciąg ul. Suraskiej, Mariańskiego i Mazowieckiej. Brama suraska, zlikwidowana w czasie zaboru pruskiego (1795-1807), stała niegdyś na wysokości współczesnego budynku przy ul. Mariańskiego 3. W inwentarzu z 1772 r. zapisano, że była ona w oparciu murowanym, w której wrota podwójne fassowane, ćwiekami nabijane, na zawiasach i krukach żelaznych, przy której szlaban z rogatkami, z łańcuchem i skoblem żelaznymi do zamykania¹. Jeszcze na mapie z 1799 r.² odnotowano przebieg parkanu otaczającego miasto, który w tym miejscu rozdzielał posesje należące do dzielnicy Chanajki od tych, które zaczęły powstawać na przedmieściu wzdłuż traktu suraskiego jeszcze w czasach Branickiego (gospodarstwa Macieja Krasoty, Jakuba Michniewicza i Jana Archipowicza)³. Należałoby zaliczyć je, podobnie jak posesję przy ul. Młynowej 2, do obszaru późniejszej dzielnicy Piaski.

Skąd ta nazwa? Nie będzie żadnym odkryciem stwierdzenie, że pochodzi ona od topograficznej charakterystyki terenów położonych tuż przy zachodniej i południowej granicy Białegostoku. Co ciekawe, już w XVIII w. zanotowano, że za bramą suraską droga w kierunku wsi Słoboda przebiegała „otwartym polem piaskami po prawej stronie browarów”⁴. W kolejnych dziesięcioleciach często w źródłach historycznych notowano „piaski” lub domy „na piaskach”, a główną arterią tej części dzielnicy stała się ul. Płotniczna, później przekształcona w ul. Piękną. Najszybciej, bo już w połowie tego wieku, powstały parcele miejskie w okolicy nieistniejącego już cmentarza żydowskiego, tzw. rabinackiego (dziś obszar ten zajmuje w znacznej części Park Centralny). Tak więc pozostałością rozwoju tej części miasta, a zarazem symbolicznym punktem granicznym wyznaczającym początek dawnej dzielnicy Piaski, jest właśnie dom przy ul. Młynowej 2.

Grunty, na których pod koniec XIX w. stanął interesujący nas dom, w XVIII i na początku XIX w. były położone poza granicami miasta i rozciągały się między południową granicą utworzonego w 1752 r. cmentarza żydowskiego⁵, a przedłużeniem ul. Suraskiej. W 2. połowie XVIII stulecia były one jeszcze niezabudowane. Dopiero mapa Białegostoku z 1810 r. odnotowuje po raz pierwszy istniejące w tym miejscu działki miejskie, przyporządkowane do numerów 277 i 311 - pierwsza należała do Stefana Gaganowicza, druga do Lipe Nosona Dobryniewa⁶. Zlokalizowane były one wówczas przy rozwidleniu traktu do Suraza (później ul. Mazowiecka) i Bażantarni oraz wsi Starosielce (dziś ul. Młynowa), między którymi po 1795 r. ulokowano cmentarz ewangelicki.

Częste zmiany przynależności gruntów w tym kwartale miejskim oraz braki w dokumentach archiwalnych powodują, że nie da się przedstawić pełnej historii zmian przynależności personalnej działek, z których wydzielono posesję przy ul. Młynowej 2. Na podstawie spisu kwaterunkowego z 1853 r. możemy przypuszczać, że właścicielami gruntów sąsiadujących od południa z cmentarzem żydowskim byli Mejer Kuriański, otwierający grono posesjonatów przy ul. Piaskowej, oraz sąsiadujący z nim Józef Ankert⁷. Na przełomie lat 70. i 80. XIX w. grunta te przynależały już do Peszy Rożańskiej oraz Benjamina Szustera (8 stycznia 1887 r. Rożańska sprzedała Szusterowi, swemu sąsiadowi, fragment nieruchomości położony „za rogatką ul. Suraskiej”⁸). Przed 1884 r. omawianą posesję, powstałą z fragmentów działek należących uprzednio do Rożańskiej i Szustera, nabyli Mordchel i Dwora Zawadzcy.

Mordchel zmarł pod koniec 1891 lub na początku 1892 r., pozostawiając nieruchomość obciążoną niespłaconymi długami. W ramach egzekucji należności wobec wierzycieli została ona zlicytowana 12 kwietnia 1893 r. przez Białostocko-Sokólski Sąd Pokoju. Nabywczynią została Szosza Zawadzka, żona Gdala⁹. Pobrali się w 1888 r.¹⁰. Szosza była córką Wolfa Szmerkesa, właściciela domu przy ul. Mostowej 6 (mieszkała z rodzicami jeszcze w 1893 r.), zaś Gdal w akcie ślubu określony był jako syn Mowszy. Urodził się więc w 1865¹¹ r. jako syn Mowszy i Liby Zawadzkiej oraz wnuk Mordchela. Jego ojciec z zawodu był blacharzem. Miał też o dwa lata starszego brata Kiwę¹². Gdal i Szosza doczekali się w kolejnych latach dzieci: Matel, Sary Lwa, Mejera, Małki, Szyfry oraz Szymona¹³.

Nabyta przez Szoszę nieruchomość, położona przy ul. Błotnistej nr 1544, składała się z gruntu o wymiarach długości z dwóch stron po 24,5 arszyna i szerokości z jednej strony 20 arszynów, a z drugiej 14 arszynów (17,39x14,2-9,94 m), oraz zabudowy: dwóch domów (jeden stary, drugi nowy, z dostawionym do korpusu sklepem) i chlewu. Wszystkie budynki, wzniesione z drewna i pokryte dachówką, powstały pomiędzy 1884 a 1892 r. Tak

opisany majątek kupiony przez Szoszę Zawadzką graniczył od frontu z ul. Błotnistą, z tyłu i ze wschodniego boku z ziemią Benjamina Szustera, a z czwartej, zachodniej strony, z ziemią Dwejry i Szlemy Rozańskich (spadkobierców Peszy Rożańskiej).

24 kwietnia 1895 r. Szosza odsprzedała Gdałowi Zawadzkiemu prawa do połowy majątku kupionego w 1893 r. Akt sporządzony u notariusza Michała Popowskiego opisywał przedmiot transakcji jako posesję zabudowaną wcięż dwoma drewnianymi domami¹⁴. Z nieco późniejszych akt wiemy, że w 1896 r. Szosza Zawadzka nieruchomości przy ul. Błotnistej zastawiła za sumę 6000 rubli pożyczoną w Petersbursko-Tulskim Banku Ziemskim¹⁵. Kredyt przeznaczony został na budowę przez Zawadzkich własnego domu, który wzniesli w latach 1896-1897. Istniał on z pewnością przed majem 1899 r. Wydane wówczas tzw. świadectwo zastawne, odnotowało po raz pierwszy istnienie na omawianej posesji piętrowej murowanej kamienicy¹⁶.

Dom wzniesiony staraniem Gdala i Szoszy to przykład architektury typowej dla średniej wielkości domów czynszowych, których pojawienie się w Białymstoku datuje się na lata 70. XIX w. Elementem wyróżniającym dom przy ul. Młynowej 2 jest użycie żółtej i czerwonej cegły do modelowania detalu architektonicznego (obecnie pokrytych tynkiem, wykonanych zapewne w latach 30. XX w., w ramach porządkowania estetyki miasta przez ówczesny Zarząd Miejski). Ostatnie pozytywne przykłady renowacji zabytkowych domów na terenie miasta wskazują, że i tu należałoby rozważyć możliwość skucia tynku i przywrócenia pierwotnego wystroju ceglanego wszystkich elewacji. Bryła domu Zawadzkich została zdeterminowana głównie przeznaczeniem budynku oraz jego lokalizacją. Wzniesiono go na rzucie wydłużonego prostokąta, z elewacją frontową podzieloną symetrycznie na 7 osi, z których środkowa zaakcentowana jest bramą wjazdową na teren posesji, ponieważ budynek wypełniał całą szerokość wąskiej działki. Nad bramą umieszczono balkon. Dom łączył w sobie zarówno funkcje mieszkalne, jak i handlowe. Sklepy i zakłady rzemieślnicze zlokalizowane były w parterze, od strony ulicy. Wnętrze domu skomunikowane jest klatką schodową, usytuowaną we wschodniej części domu, do której wchodzi się bezpośrednio z bramy wjazdowej. W związku z tym, że dom otwierał ciąg zabudowy ul. Błotnistej, elewacja szczytowa od strony wschodniej została opracowana z większą starannością niż elewacja szczytowa zachodnia, zastąpiona częściowo przez dom przy ul. Młynowej 4.

W 1915 r. odnotowano żyjące w budynku cztery rodziny. Zapewne największy lokal zajmowali właściciele Zawadzcy z liczną gromadą dzieci. Pozostałe lokale wynajmowali Rakowszczykowie, Gierginowie i Percowscy¹⁷.

Głową rodziny Rakowszczyków był Aron, który ok. 1913 r. założył w parterze domu przy ul. Młynowej 2 skład apteczny i kosmetyczny¹⁸. W 1912 r. Zofia, zapewne żona Arona, na Uniwersytecie Juriewskim zdała egzamin na pomocnika aptekarskiego¹⁹. W 1922 r. firmę wpisał do rejestru handlowego prowadzonego przez Sąd Okręgowy w Białymstoku (nr 1850)²⁰, tego też roku współtworzył Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Właścicieli Składow Aptecznych²¹. W 1932 r. pod adresem ul. Młynowa 2 wymieniono dwóch lekarzy-dentystów: Arona Rakowszczyka i M. Rakowszczyk-Cytron²².

Oprócz firmy Rakowszczyka w parterze działał wymieniony w 1914 r. sklep galanteryjny S. Lewina²³. Warto dodać, że w latach ok. 1928-1935 jedno z mieszkań wynajmował potomek wspomnianego w 1914 r. S. Lewina - Michel Lewin, prowadzący w kamienicy przy ul. Dąbrowskiego 14 sprzedaż mięsa²⁴. W 1921 r. zarejestrowano działającą przy ul. Młynowej 2 sprzedaż wyrobów galanteryjnych Mordki Warona²⁵, a w 1922 r. sklep spożywczy Mojżesza Boczkowskiego, mieszkającego na co dzień w domu przy ul. Suchej 11²⁶.

Gdał Zawadzki posiadał dom przy ul. Młynowej 2 nieprzerwanie do lipca 1941 r.²⁷, to jest do momentu przymusowego wywłaszczenia i przeniesienia ludności żydowskiej do getta. Oprócz wymienionych lokatorów przez cały okres międzywojenny przy ul. Młynowej 2 mieszkała rodzina Zawadzkich. W latach 30. XX w. mieszkał w rodzinnym domu Lew, który także pracował jako blacharz²⁸. W 1920 r. Wolf Zawadzki podpisał się na statucie stowarzyszenia „Centralna Kooperatywa Robotnicza w Białymstoku”²⁹.

W kontekście lokatorów warto zwrócić uwagę na stałość najmu oraz społeczną pozycję najemców (funkcjonowanie apteki i gabinetu dentystycznego), co znacząco podwyższyło prestiż domu Zawadzkich.

Według relacji złożonej w 1946 r., wszyscy przedstawiciele rodziny Zawadzkich, którzy w momencie wybuchu II wojny światowej mieszkali w Białymstoku, zginęli z rąk hitlerowców. Trudno jednak powiedzieć, co działo się z budynkiem w czasie działań wojennych. Po lipcu 1944 r. majątek jako mienie opuszczone, zostało przejęte pod Tymczasowy Zarząd, a następnie wszedł do zasobów Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego. 1 lutego 1946 r. nieruchomości została przekazana w posiadanie Zarządowi Miejskiemu³⁰.

W czerwcu 1946 r. do Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego wpłynęło podanie Abrama Ostroburskiego, pełnomocnika Mejera Zawadzkiego, wnuka Gdala i Szoszy, a syna Lejby Zawadzkiego i Matli Wróbel. Przeżył

holokaust, gdyż przed 1939 r. wyemigrował do Palestyny. Pierwsza rozprawa przed Sądem Grodzkim w Białymstoku odbyła się 14 sierpnia 1947 r., jednak pełnomocnik Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego złożył wniosek o nakazanie Mejerowi Zawadzkiemu przedstawienia dowodów potwierdzających jego roszczenia w postaci odpowiednich wypisów metrycznych. Kolejna rozprawa odbyła się 6 listopada 1947 r., na której stwierdzono prawdziwość dostarczonych dowodów (w tym metryk zgonu Gdala i urodzenia Mejera Zawadzkiego). Sentencję, nakazującą wprowadzenie Mejera w posiadanie majątku przy ul. Młynowej 2, sędzia ogłosił 10 listopada 1947 r. Wykonanie wyroku nastąpiło 18 lutego 1948 r.³¹

Mejer Zawadzki najprawdopodobniej (podobnie jak w wielu innych przypadkach) zdecydował się na emigrację. W 1952 r. dom przy ul. Młynowej 2 pozostawał już w zasobach Miejskiego Zarządu Budownictwa Mieszkaniewego. W tym roku budynek podzielony był na 8 lokali mieszkalnych, w których żyło łącznie 41 lokatorów. Na parterze, w lokalu po prawej stronie od bramy wjazdowej, działał wówczas *uspołeczniiony zakład fryzjerski*³². Aż do końca XX w. budynek pełnił funkcje mieszkaniowe, połączone z drobnymi usługami w dolnej kondygnacji. Dziś budynek jest pustostanem.

¹ AGAD, Archiwum Roskie, sygn. 82, k. 143.

² Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, SBB-III-C-Kart-X 48585.

³ AGAD, Archiwum Roskie, sygn. 82, k. 201-201v.

⁴ W. Wernerowa, Opis parafii dekanatu knyszyńskiego z 1784 roku, „Studia Podlaskie” 1989, t. 1, s. 116.

⁵ A. Sztachelska-Kokoczek, Społeczność żydowska w Białymstoku w XVIII w., „Białostocczyzna” 1992, z. 6, s. 23, z powołaniem się na księgę miejską nr 1, przechowywaną obecnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD]. To samo: A. Sztachelska-Kokoczek, Białystok za pałacową bramą, Białystok 2009, s. 114.

⁶ Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Petersburgu, f. 283, op. 168, d. 5.

⁷ Archiwum Państwowe w Białymstoku [dalej: APB], Akta z terenu powiatów białostockiego i sokolskiego guberni grodzieńskiej – zbiór zespolony 1853-1906: nr 2, Rząd Gubernialny Grodzieński, sygn. 2, k. 26.

⁸ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 16, k. 38-49.

⁹ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 40, k. 418-419.

¹⁰ APB, Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 127, nr 60.

¹¹ APB, Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 46, nr 36M.

¹² APB, Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 39, nr 202M. Żył jeszcze w 1921 r., gdy sprzedał swoją posesję przy ul. Odeskiej 23 Ickowi i Kejli Dmocherom (APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 12, nr 686).

¹³ APB, Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 130, nr 113F; tamże, sygn. 139, nr 36F; tamże, sygn. 148, nr 109M; tamże, sygn. 159, nr 400M; tamże, sygn. 187, nr 541F; tamże, sygn. 215, nr 97F; tamże, sygn. 233, nr 239.

¹⁴ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 51, k. 316-324.

¹⁵ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 75, k. 492.

¹⁶ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 75, k. 479.

¹⁷ APB, Inspekcja podatkowa miasta Białegostoku i powiatu białostockiego, sygn. 12, nr 2098, 2099, 2100, 2101.

¹⁸ Бэлостокский адрес-календар на 1914-й год, „Фабричний бэлосток” на 1914-й год, Białystok 1914, s. 169. Brakuje go w spisie składów aptecznych z 1913 r.

¹⁹ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 3, nr 1041.

²⁰ Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 05.03.1928, nr 269, s. 4; Księga Adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1928, Warszawa 1928, s. 106; Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1930, Warszawa 1930, s. 94.

²¹ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 15, nr 5450.

²² Księga adresowa Polski 1928..., s. 106; Księga adresowa Polski 1930..., s. 94; Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku na 1932/1933 r., oprac. F. Rotmański, Białystok 1932, s. 68.

²³ Бэлостокский адрес-календар на 1914-й год, „Фабричний бэлосток” на 1914-й год, Białystok 1914, s. 177.

²⁴ Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 05.03.1928, nr 65, s. 4; „Monitor Polski” 1937, nr 109.

²⁵ Księga Adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1926/1927, Warszawa 1926, s. 880.

²⁶ Ogłoszenie o wpisie do rejestru handlowego: „Dziennik Białostocki” 19.11.1922, nr 211, s. 4.

²⁷ APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, k. 211 (nr 1522).

²⁸ Księga adresowo-handlowa 1932/1933..., s. 88, 189.

²⁹ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 7, nr 473.

³⁰ APB, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Białymstoku, sygn. 133, k. 4.

³¹ Tamże, sygn. 767, k. 1-22.

³² APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 4166, k. 1-4.